

שלומי גייסקין

השתלת רקמות מוח (השתלת מוח חלקית) והשתלת ראש בהלכה

ראשי פרקים:

- א. השתלת רקמות מוח והשתלת ראש
 - השתלת ראש
 - השתלת רקמות מוח
- ב. השלכות הלכתיות
 - איסור רציחה?
 - החיוב במצוות
 - זהות האדם וצאצאיו
 - עירוב המינים – איש או אישה
 - הרכבת יהודי וגוי
 - מעמד אשתו
 - ייבום
 - כהונה
 - מצוות פרו ורבו
 - פדיון בכור וירושתו
 - ממזרות
 - הכשר ממזרים ופסולי חיתון
 - זכויות קנייניות ואחריות על נזקים עבירות
 - עדות על מעשה שקדם להשתלה
 - נדרים
 - חיובי מיתה בסייף
 - שחיטת בהמה
- ג. סיכום

א. השתלת רקמות מוח והשתלת ראש – מצב המחקר בתחום השתלת ראש

השתלות של איברים חיוניים עשויות להציל חיי אדם. איבר חיוני אחד שקשה היה לדמיין את השתלתו הוא הראש. בניתוח השתלת ראש מחובר ראש בעל-החי (או האדם, תיאורטית) בגוף חלופי, לאחר עריפת ראש המטופל. לעת עתה, לא ניתן לאחות מחדש את עצבי חוט השדרה, ועל כן מושתל-תיאורטי זה יהיה קְוֶדְרוֹפֶּלֶג, משותק בכל ארבע גפיו. אי לכך, התהליך עשוי להיות יעיל עבור אנשים המשותקים כבר בכל גפיהם וסובלים מכשל מערכות נרחב. מאידך, שימוש עתידי בתאי גזע לצורך תיקון חוט השדרה עשוי לפתור בעיה זו, ואם הדבר יתאפשר – החולה לא יהיה בהכרח נכה.

השתלות הראש הראשונות בוצעו בראשית המאה ה-19 למנינים, עם הצלחה מועטת. במשך השנים נעשו ניסיונות נוספים על בעלי חיים. בשנות

החמישים למאה העשרים ביצע ולדימיר פטרוביץ' דמיכוב¹ השתלת ראש, בה הושלל ראש של גור כלב על גופו של כלב בוגר². במרץ 1970 מנתח אמריקאי ממדינת אוהיו בשם ד"ר רוברט ג' וייט, בסיוע מיוחד מאת המיקרונורוֹכִירוֹג יושירו טקאוקה, ביצע ניתוח השתלת ראש קוף אחד על גופו של אחר³. העורקים והוֹרִידים נצרבו, וחיבור המוח לאספקת הדם החזיקה את הקוף בחיים. חוט השדרה נחתך בצוואר, ריאותיו וליבו הופעלו בעזרת מכשירים. הניסיון הצליח במידה מסוימת: החיה הצליחה להריח, לטעום, לשמוע ולראות את סביבתה, עיניה מצמצו, והיא אפילו ניסתה לנשוק את הרופא⁴. הקוף שרד זמן מה לאחר הניתוח. השתלות ראש נוספות בוצעו לאחרונה ביפן, בעכברושים⁵.

פרופ' רוברט ג' וייט סובר שהשתלת ראש בבני אדם תהיה אפשרית בעתיד. אם כן, התהליך ככל הנראה יכלול קירור של המוח לנקודה מסוימת על מנת למנוע את מות הנוירונים בזמן ההשתלה. תהליך זה נתקל במתנגדים רבים מסיבות מוסריות ובשל העובדה שעדיין יש צורך להתגבר על מכשולים שונים (סכנת דחייה, למשל) על מנת לבצעה.

על פי פרופ' וייט, הפרוצדורה תהיה בת 11 שלבים, כדלקמן:

1. שני המנותחים יועברו לחדר ניתוח המתואם לכך באופן מיוחד, המצויד במכשירים להשתלת מוח וגוף אנושיים.
2. שני צוותים של מנתחים שהוכשרו לכך באופן מיוחד, אחיות, מדענים וטכנאים יהיו נוכחים. זאת, משום ששני המנותחים יותחו במקביל.
3. שני המנותחים יהיו מחוברים לסדרת מכשירים עבור ניטור פעילות גופנית ומוחית במשך הניתוח. הדבר יכלול ניטור גלי-המוח, הלב והדם. המדידה החשובה ביותר תהיה זו של המוח.

1. Vladimir Petrovich Demikhov
2. "Transplanted Head", *Time Magazine*, January 17, 1955, <http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,891156,00.html>
3. See: Documentary film titled: "Stranger Than Fiction: The First Head Transplant" (2006). Director: Paul Copeland; Production Company: ITN Factual; Executive Producer: Philip Armstrong-Dampier; Narrator: Bill Paterson.
4. James Renner, "White's Anatomy" (Cover Story), *Free Times* (Ohio), Volume 14, Issue 46 (March 7, 2007), <http://www.freetimes.com/stories/14/46/whites-anatomy>: "'Well, what can you tell me about the monkey-head transplant,' asks the reporter. 'Did it really work?' The doctor leans forward... 'Did it work? Let me tell you something. The damn thing tried to bite me when it woke up.'" See also: "The Frankenstein Factor" (December 9, 1999) by Laura Putre, *Cleveland Scene*.
5. Emma Young, "Infant rat heads grafted onto adults' thighs", *NewScientist.com* news service (03 December 2002), <http://www.newscientist.com/article.ns?id=dn3135>

4. הניתוח בשני המנותחים ממוקד בצוואר. החתך מקיף את כל הצוואר עם הפרדה כירורגית של כל הרקמות בצוואר, כולל עור ושרירים. ישנו שלב בניתוח בו רק העורקים, הורידים וחוט-השדרה נשארים.
5. יסודות חולייתיים גרמיים של חוט-השדרה הן מקדימה והן מאחור מוסרים לאורך מספר מקטעים, תוך חשיפת תעלת-השדרה עם חוט-השדרה שלה ומְעֻטָּפֶיהָ. לוחות מתכת מצורפים לחוט-השדרה הנותר בעזרת ברגים מעל ומתחת לאזור בו חסר עצם. אלו יהדקו ויחברו את חוט-השדרה בזמן ההשתלה.
6. הניתוח על כלי הדם הוא השלב הכי מסוכן בניתוח זה. זאת, משום שעל מנת להשתילו – המוח יכול להיות בלי אספקת הדם שלו לזמן קצר ביותר. לכן צנתרי "לופ" (לולאה/עניבה) ממולאים בחומר למנוע קרישת דם, ומוכנסים לכל כלי דם של המנותח, על מנת לאפשר ביצוע העתקה וסקולרית.
7. מכיוון שהעתקת כלי הדם היא החלק המדאיג ביותר בתהליך – מכשיר מעוצב במיוחד לכך יהיה זמין. מכשיר זה תומך בסיִקְוִלְצִיָה של המוח באופן מכני, או יכול לקרר את המוח במהירות גבוהה לטמפרטורות בסביבות 12° צלסיוס. דבר זה מגן על המוח למשך זמן של יותר משעה אם הסיִקְוִלְצִיָה לגמרי מנותקת.
8. צנתרי "לופ" כעת מסודרים כך שסיִקְוִלְצִיָה של הדם מועברת מהגוף התורם לראש מקבל התרומה. חוטי השדרה מופרדים, והמוח והראש של המקבל מושתלים על הגוף החדש. עתה יעשה שימוש בגוף כמקור עירו-הדם.
9. שני חוטי השדרה מורכבים יחד עם לוחות מתכת. צנתרי ה"לופ" הנושאים את אספקת הדם מוסרים אחד-אחד, בעוד שכלי הדם נתפרים יחד. אם יש צורך בכך – ניתן לתמוך במוח בעזרת המכשיר המיוחד על מנת להעניק לו סיִקְוִלְצִיָה או לצנן אותו במשך תהליכים חיוניים אלו.
10. עתה, כל הרקמות של פציעת הצוואר, כולל העור, נתפרים יחד, והמנותח מושלם המוח (=הראש) מועבר ליחידת טיפול נמרץ המצוידת לכך באופן מיוחד. דאגה גדולה תוותר סביב עניין דחיית-רקמות, זיהום ותמיכה-מחזורית. יהיה צורך בתרופות מתאימות. כמו כן, יהיה צורך בתמיכה נשימתית והזנה מלאכותית תמידיות.
11. כאשר ההכרה תחזור, הציפייה היא שמוח הפציינט יפעל כרגיל. הוא יוכל לשמוע, לראות, לטעום, להריח ולחשוב, וזיכרונותיו אמורים להיות ללא-פגע. ניתן לסייע לו גם בתחום הדיבור.

השתלת רקמות מוח

פרקינסון היא מחלה ניוונית של מערכת העצבים המאופיינת בהפרעות מוטוריות שונות, המתרחשת עקב חוסר במוליך העצבי דופמין. השתלת רקמה עוברית במוח החולה עשויה לסייע במאבק נגד המחלה, ולתקון תסמיניה. נושא זה נדון עד כה במאמרים רבים מן האספקט האתי והרפואי.⁶ להלן ציטוט דברים שהובאו בנושא "השימוש בתאי גזע עובריים לצורכי מחקר רפואי", בדו"ח הוועדה המייעצת לביואתיקה של האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, אוגוסט 2001:⁷

"כיום, רבות מהמחלות של מערכת העצבים באדם הן חשוכות-מרפא, או שריפויין כרוך בטיפול קשה שבסופו של דבר אינו מניב את התוצאות המיוחלות. השימוש בתאי גזע עובריים עשוי לשנות באופן מהותי את היכולת להיאבק במחלות כגון פרקינסון, אלצהיימר, טרשת נפוצה ומחלות ניוון-עצבים אחרות. רקמות שגודלו במעבדה, שמקורן בשורות תאי גזע עובריים, יכולות להחליף את תאי הרקמה העצבית אשר נפגעו או נהרסו כליל בעקבות מחלות מסוג זה. בעקבות התהליך האמור, תתאפשר השתלה של ניורונים המחדירים את עצמם למוח או לחוט השדרה, או יוצרים מסנני עצבים (ניורטרנסמיטרים) במקום אלה החסרים. בנוסף לכך, אפשר יהיה להשתיל תאי גליה אשר יוצרים רקמת

6. ראה:

Wikler D. "Brain-related criteria for the beginning and end of life". *Transplantation proceedings*. 1990 Jun;22(3):989-90; Madrazo I. "Human rights and organ transplantation. V. Transplantation of embryonic tissue into the human brain" [Article in Spanish]. *Gaceta médica de México*. 1993 Mar-Apr;129(2):179-82; Reiter-Theil S. "Open questions in neurotransplantation. Attempted at an unbiased ethical analysis" [Article in German]. *Zentralblatt für Neurochirurgie*. 1995;56(4):173-179; Birnbacher D. "Identity of the personality and personal identity: philosophical questions in relation to transplantation of brain tissue". [Article in German]. *Zentralblatt für Neurochirurgie*. 1995;56(4):180-5; Gründel J. "Transplantation of human fetal brain cells: theological-ethical aspects" [Article in German]. *Zentralblatt für Neurochirurgie*. 1995;56(4):201-205; Wolfslast G. "Legal aspects of neurotransplantation" [Article in German]. *Zentralblatt für Neurochirurgie*. 1995;56(4):210-214; Northoff G. "Do brain tissue transplants alter personal identity? Inadequacies of some 'standard' arguments". *Journal of medical ethics*. 1996 Jun;22(3):174-80. [Comment in: *J Med Ethics*. 1996 Jun;22(3):131-2.]; Pandya SK. "Medical ethics in the neurosciences". *Neurology India*. 2003 Sep;51(3):317-22.

7. ציטוט זה לקוח מן הקישורית הבאה:

http://bioethics.academy.ac.il/hebrew/report1/s3/s3nervous-h_frame.html

דו"ח זה הופיע, עם שינויי עריכה קלים, גם באסיא עה-עו, עמ' 123-150 (2005).

מיאלין העוטפת את העצבים, במקרה שרקמה כזו נהרסה בעקבות מחלת הטרשת הנפוצה. ניסויים ראשוניים בתחום זה נערכו בחיות – והניבו תוצאות מעודדות. **בטיפול קליני, השתלת תאי מוח עובריים (שאינם תאי גזע) בחולי פרקינסון נהוגה היום בקנה מידה מוגבל, אך התוצאות מטיפול זה אינן מספקות דיים משום שלא ניתן לשלוט בהתנהגותם של התאים העובריים**⁸. טכנולוגיית תאי הגזע העובריים תאפשר ליצור שתל נזירונים בטיחותי יותר ותאפשר לחולים רבים יותר להפיק תועלת מטיפול רפואי חדשני".

ככל שיגבר הדיוק בשיטות השתלת רקמות מוח, וככל שיתאפשר לשלוט בתאים אלו והיקלטותם במוח, ניתן יהיה לעשות שימוש בטכניקה זו גם במחלות נוספות.

ב. השלכות הלכתיות

נושא השתלת רקמות מוח בהן מרוכזת "אישיות" האדם ונושא השתלת ראש, אם יתאפשרו, עלולים לגרום לזעזוע רב ולשאלות הלכתיות בסיסיות הנוגעות למהות האדם שעבר השתלה זו. אף אם יוכרע חד משמעית עניין מהותו וזהותו של האדם, יהיה עלינו לברר האם חל שינוי שמשנה את מעמדו ההלכתי (גופו, ממונו, ייחוסו, חיוביו, וכיו"ב) ממה שהיה קודם ההשתלה, או שמא לא. ברם ראשית כל, יש לברר האם יש איסור בעצם השתלת ראש שלם.

איסור רציחה?

האם בכלל מותר לבצע ניתוח השתלת ראש? אדם שהותז ראשו נחשב כמת, וכך כתב הגר"מ פיינשטיין בתשובה⁹ אודות קביעת המוות המוחי: "וכיון שאתה אומר שעתה איכא נסיון שרופאים גדולים יכולין לברר ע"י זריקת איזו לחלוחית בהגוף ע"י הגידים לידע שנפסק הקשר שיש להמוח עם כל הגוף, שאם לא יבוא זה להמוח הוא ברור ששוב אין להמוח שום שייכות להגוף, וגם שכבר נרקב המוח לגמרי והוי כהותז הראש בכח..."

משמע מדברים אלו שברגע שהותז הראש – פשיטא שהאדם נחשב כמת לכל דבר. אם כן, כיצד ייתכן לרצוח חולה זה?

אלא שאמנם יש כאן פעולה של רציחת האדם על ידי עריפת ראשו, אך

8. ההדגשה שלי.

9. שו"ת **אגרות משה** חלק יורה דעה ח"ג סימן קל"ב. תשובה לחתנו הרב משה דוד טנדלר. ראה: הרב מרדכי הלפרין, על דעתו של הגר"מ פיינשטיין זצ"ל בסוגיית המוות המוחי, **אסיא** מז-מח (1989), עמ' 13-5.

זאת אך ורק על מנת להחיותו לזמן רב יותר ו"להציל את חייו" על ידי הרכבתו בגוף בריא. לכאורה יש כאן סברת "חלל עליו שבת אחת", וכך הם דברי הרמב"ם הלכות ממרים, פרק ב הלכה ד:

"אפילו דברי תורה יש לכל בית דין לעקרו הוראת שעה... כשם שהרופא חותך ידו או רגלו של זה כדי שיחיה כולו כך בית דין מורים בזמן מן הזמנים לעבור על קצת מצוות לפי שעה כדי שיתקיימו [כולם] כדרך שאמרו חכמים הראשונים חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה".

הרמב"ם סמך את סברת "חלל עליו שבת אחת" וכו' למשל על רופא: "כשם שהרופא חותך ידו או רגלו של זה כדי שיחיה כולו". ברם, כאן אין המקרים דומים, כי מדובר שהרופא חותך את ראשו על מנת שאותו הראש יחיה בגוף אחר, והשאלה לא זזה ממקומה.

עיינ במאמרו של הרב צבי שכטר, "בדיני מת וגברא קטילא" (אסיא מט-נ [תמוז תש"ן]), עמ' 137-119), המונה את המקורות אודות שלושת האברים הנחשבים על פי דין כאברים שהנשמה תלויה בהם: הלב, המוח והכבד; ומפנה שם גם לדברי הרמב"ם: "כבר ידעת השקפתו [של גאלינוס, שהי' רופא יווני שחי בתקופת התנאים] באברים הראשיים שהם שלשה, הלב והמוח והכבד"¹⁰. במאמר שם מסתפק הרב שכטר האם קבעו חכמינו קביעה זו אודות אברים אלו מקבלת והלכה למשה מסיני או על פי רופאי זמנם. הנפקא-מינה תהיה לזמנינו: אם קבלה היא – אי אפשר לשנות קביעה זו, אך אם קבעו זאת חכמי התלמוד בעקבות דעת רופאי זמנם – אולי ניתן לומר שאפשר לקבוע אחרת עפ"י רופאי זמננו; ברם הוא לבסוף מסתייג מדברים אלו. בהמשך ישנו דיון האם יש צורך במות כל שלושת האברים שהנשמה תלויה בהם או רק אחד מהם.

אמנם, במקרה שאנו עוסקים בו כעת – נחתך הראש, והרי אף שתאי המוח לא מתו עדיין – המוח אינו מחובר ואינו "חי" בזכות עצמו, ואין יכולת קיום עצמית ללב ולכבד גם כן, ויש מקום לראותם כאברים שאיבדו את יכולת חיותם.

מכל מקום, לקראת סוף מאמרו כותב הרב שכטר שלא עברו הרופאים על איסור רציחה בהוצאת האיבר החיוני מגוף הנותר, אף שדין החולה כמת כאשר הלב או הכבד (או המוח) הוסר, מכיוון שכאן יש לומר שעל פי דעת המנחת חינוך (מצוה ל"ד)¹¹ אילו היה החולה מבצע את הניתוח בעצמו לא

10. וכותב שם בהערה 1 "וכ"כ הרמב"ם (בס' **אגרות הרמב"ם**, מהדורת קאפח, מוסד הרב קוק, תשמ"ז, עמוד קס"ד), כבר ידעת השקפתו [של גאלינוס, שהי' רופא יווני שחי בתקופת התנאים] באברים הראשיים שהם שלשה, הלב והמוח והכבד".

11. עיינ במאמרו של הרב צבי שכטר, "גדרי איסור רבית דרבנן (וההשלכות מזה לדיני הלואה היום)", **אור המזרח**, כרך לא, חוברת ג-ד/ק-קיא (ניסן-תמוז תשמ"ג), הערה 4.

היה עובר על "לא תרצח" אלא באיסור מעט קל יותר "אך את דמכם", ויש לומר שאיסור זה האחרון נדחה מפני פיקוח נפש. ומוסיף:

"ואף לגרום שיחיה המת שכבר מת, ג"כ גדרו כפקדון, לפי"ד התוס' סוף ב"מ (קיד:) ד"ה אמר ליה, וממילא י"ל נמי, דאף במבקש החולה מהרופאים שהם יעשו את הניתוח בעדו, הר"ז גופא שהרשה להם להרגו – מוריד את איסורם שלהם מלאו דלא תרצח לדרגת איסור דאך את דמכם, וכבר הקדמנו שאיסור זה 'הרי נדחה מפני פיקוח נפש, ובכה"ג ליכא למימר שבטלה דעתו (של החולה המבקש מאת הרופאים שימיתוהו) אצל דעת כל בנ"א... שהרי כאן מסתברא מאוד בקשתו, שהרי רוצה הוא מאוד בהארכת ימיו ושנותיו".

לפי דברים אלו, אין איסור רציחה בהסרת ראש החולה, שהרי כאשר החולה מבקש זאת על מנת שיוכל לחיות על ידי חיבור ראשו לגוף בריא, האיסור היחיד הוא "אך את דמכם", הנדחה מפני פיקוח נפש.

החיוב במצוות

במאמרו הנ"ל כתב הרב שכטר שדינו של מי שהוחלפו אברים חיוניים אלו כ"מת מהלך":

"ונראה להעיר עוד, שאם נתפוס לדינא... שזה שמת מוחו דינו כבר כמת... שהראש (דהיינו המוח, כנראה) נחשב כאבר שהנשמה תלויה בו... וא"כ יצא לנו חידוש גדול לדינא, שאף שמהלך ומדבר ממש, דינו כבר כמת, [ההדגשה שלי – ש"ר]... וכמו שקשה בעיני בנ"א לקבל חידוש כזה, כמו"כ יקשה לקבל חידוש המחדשים שרצו לומר שמות המוח מספיק לקבוע את מות כל הבע"ח בכללותו".

אמנם העורך שם העיר שבמקרה זה לא נחשב כמת, ואלו דבריו: "בכה"ג לא ייחשב כמת אלא כחי ע"פ דברי הגר"א באליהו רבה לאהלות פ"א משנה ו' שמגוייד נחשב כחי 'מפני שדעתו צלול' אע"פ שאינו יכול עוד לחיות. הרי שאדם הנמצא בהכרה ('דעתו צלול') מוגדר כחי ללא כל קשר למצבו הפיזיולוגי ובאפשרותו להמשיך ולחיות בדקות הקרובות. ואם כן אין לדמות מות מוחי למוח של אבר אחד שהנשמה תלויה בו, והאדם עדיין בהכרה".

סמוך לעניין זה¹² כתב הרב שכטר שאם אכן נאמר שכאשר מת אחד מהאברים שהנשמה תלויה בהם דינו כמת, יש לומר שאדם שעבר השתלת לב מאדם אחר (ועתה הוא התרפא וחי) – דינו כמת לאחר תחיית המתים,

12. תחת הכותרת "מתים חפשים".

הפטור מכל המצוות. מאידך, אם נאמר שיש צורך במות כל שלושת האברים – הרי הוא רק כגוסס, וכאשר הושלל בו אבר חדש הוא כגוסס שנתרפא.

במקרה דנן, לאור מה שכתבנו לעיל, ישנה סברא לומר שמתו כל האברים, מכיוון שלא הייתה להם יכולת קיום עצמית כאשר הראש היה מנותק, ויש מקום נרחב יותר לומר כאן שהוא חופשי מן המצוות. ברם, קשה לומר דבר זה, שכן אין מדובר על תחיית המתים הידועה לעתיד לבוא, אלא באדם שהפסיק לחיות ושב לחיים בזמן-הזה, טרם בוא המשיח ותחיית המתים העתידה להפסיק בין החובה והזכות במצוות¹³.

זהות האדם וצאצאיו

בנוגע להשתלת ראש, השאלה הראשונה שתהדהד בלב כל היא – מיהו? האם הוא בעל הראש, בעל הגוף או יצור-כלאיים חדש שנוצר זה עתה?

שאלה מורכבת נוספת נוגעת לצאצאים שיהיו לאדם זה לאחר ההשתלה, האם הם ילדיו של בעל הראש, ילד של בעל הגוף (שכן מדובר באברי הרכייה שלו), של שניהם או אף אחד מהם אלא ילד של "יצור חדש" זה? שאלות אלו יגררו גם שאלות הקשורות לירושת הילדים את הוריהם אלו, חובת כבוד הורים ואיסור קללת אב ואם, שיוך לשבט האב המושלל, ועוד. אך גם אם נכריע לכיוון אחד מן האנשים, ילדיו הינם יתומים שיש להם אב שכן אביהם חי עתה אחר שמת במשך כמה רגעים. האם חייבים ילדים אלה בכבוד אב? מן הסתם שכן, בייחוד לשיטות הסוברות שחייב אדם לחייב את אביו ואמו גם לאחר מיתתו, וכאן הרי יש להורה זה יתרון בכך שהוא שב לחיים.

אם נשוב לעניין זהות האדם – לכאורה הראש הוא מלך האיברים, ועל כן בעל הראש הוא האדם שלפנינו. בספר התניא (פרק ט, דף יג ע"ב) כתוב: "אך מקום משכן נפש האלוהית הוא במוחין שבראש ומשם מתפשטת לכל האברים וגם בלב' בחלל הימני שאין בו דם...". אם כן, הנשמה שוכנת במוח האדם, ולכאורה גם אם נעביר את המוח והראש למקום אחר – שם שוכנת הנשמה, בראש, ואז היא תתפשט לאיברים החדשים בגוף החדש. לפי דברים אלו, בעל הראש הוא היחיד שקיים בגוף מורכב זה.

ברם, על פי דבריו של ר' לוי יצחק היילפרין, בשו"ת מעשה חושב (ח"ג, ירושלים תשנ"ז, עמ' יג) יש לומר שיש לפנינו אדם המורכב משני אנשים יחדיו, והן בעל הראש והן בעל הגוף מתקיימים ביצירה חדשה זו:

13. וראה עוד מש"כ הגר"י וולדינברג על "ניתוח לב בהלכה" ספר אסיא 1 (מכון שלזינגר, ירושלים תשמ"ט) 20-26; ספר קביעת רגע המוות (מכון שלזינגר, ירושלים תשס"ח) 57-64. כמו כן ראה את שיטתו של הגר"א, (אליהו רבא, אהלות א, 1) על פיה כל מי שיכול לחיות, מוגדר כחי לכל דבר, דנתי בה במאמרי: האם מותרת השתלת לב לאור ההלכה, ספר אסיא ה (תשמ"ו) 55-75, בעמ' 63-67; קביעת רגע המוות (תשס"ח) 136-162, בעמ' 144-148 שם. -- העורך.

"אפשרות נוספת ליצירה חדשה – שהעולם הרפואי אינו כה רחוק מהגשמתה – היא לכרות את ראשו של אדם שמת מוות-מוחין... ולהשתיל לו ראש חילופי, שילקח מאדם אחר... באמצעות זאת ייוצר אדם חדש, המורכב משני אנשים שונים. שהרי לפי ההלכה גדרו של אדם הוא או ראשו או רוב גופו, כפי שעולה מהא דתנן (אהלות סופ"ז) לענין האשה שהיא מקשה לילד: "יצא רובו אין נוגעין בו, שאין דוחין נפש מפני נפש", וכתב הר"ש (שם): "יצא רובו, של וולד, והראש כרוב איברים", וכן הגירסא בתוספתא (יבמות סופ"ט) ובגמ' (סנהדרין עב:): "יצא ראשו", וכ"כ הרמב"ם (פ"א מהל' רוצח ושמירת נפש ה"ט). וגם בשו"ע (חו"מ סי' תכה ס"ב) מבואר שאם הוציא ראשו אין נוגעין בו", ובפ"ת (שם סק"ב) הביא משו"ת פמ"א (ח"ג סי' ח) דאם יצא דרך מרגלותיו משיצא רובו. שמבואר מזה שהן עובר שיצא ראשו והן עובר שיצא רוב גופו דינם כילדו. וממילא השתלת ראש של אדם אחד על גופו של אדם אחר היא לכאורה הרכבת שני אנשים כאחד. [ההדגשה שלי – ש"ר]."

שאלת הזהות תעלה גם בנוגע לאדם שהשתלו בו רקמות מוח מאדם אחר, כאשר רקמות מוח אלה הינן האזורים בהם האדם מזהה את עצמו, את סביבתו, זיכרונותיו הבסיסיים ובעצם – מה שמכונה באופן כללי "אישיותו". האם עומד בפנינו בעל רקמות המוח המרכיבים את האישיות, כאשר שאר רקמות המוח והגוף הן רק "כלי שרת" לאדם ממנו נלקחו רקמות אלו, או שמא לפנינו האדם השני, שרק סובר שהוא האדם הראשון, והרי הוא דומה לאדם שעבר משבר פיזיולוגי או פסיכולוגי קשה, ששינה את אישיותו והשכיח ממנו את עברו.

והנה, כאן נעלה שוב את דברי בעל ה"תניא" (שם) "אך מקום משכן נפש האלוהית הוא במוחין שבראש", אך השאלה היא – היכן בראש? באיזה חלק בדיוק שוכנת הנשמה? יתירה מכך, גם לפי הסברו של ר' לוי יצחק היילפרין לעיל, הרי כאן לא רק רוב גופו קיים, אלא גם רוב ראשו, והרוב המוחלט של הגוף נותר כשהיה, מלבד כמה רקמות מוח, האם גם אז יש לומר שיש כאן שני אנשים, או שמא רקמות המוח בטלים בשאר רקמות המוח והגוף?

על מנת לפתור שאלות אלו, נעיין בדברים שנאמרו בעניין סוגיא שיש בה צדדים דומים, סוגיית השתלת שחלות אשה ברעותה. בעל שו"ת אבן יקרה¹⁴ מקשר בין סוגיית "ילדה שסיבכה בזקנה" (סוטה מג ע"ב) לעניין נושא הורות

14. ר' בנימין אריה הכהן וייס, שו"ת אבן יקרה, דראהאביטש: דפוס א"ה זופניק, תרע"ג, [מהדור"צ ניו יורק, תשמ"ט], סי' כט. (הובא גם בספר אסיא ח עמ' 152).

בהשתלת שחלות. הגמרא שם עוסקת בדיני ערלה, ובהרכבת ענף מנטיעה צעירה של עורלה על גזע שאין לו דין ערלה. השאלה היא איזה דין יש לפירות הענף המושל. הפירות הם צאצאי ענף הערלה, אבל הענף מורכב ("מושתל") על הגזע הזקן שאיננו ערלה. ר' אבהו אומר בגמרא שם כי "בטלה ילדה בזקנה, ואין בה דין עורלה", ואם כן פירות הילדה מתייחסים ל"זקנה", (למושתל) ולא לענף (האיבר) המושל¹⁵. אמנם, השאלה בענייננו היא מיהו הילד ומיהו הזקן, הגוף או הראש? אולי יש לומר שהראש הוא באמת ה"גזע" והשורש של הגוף, כי הוא השולט על תפקוד הגוף ובו שוכנת הנשמה. לפי זה, בעל הראש הוא העיקר, וגם הילדים שיוולדו מעתה הם ילדי בעל הראש, כי "בטלה ילדה בזקנה"¹⁶. ברם, כאשר מדובר על השתלת רקמות-מוח – יותר סביר לומר שבטלו רקמות אלו לעומת הגוף והראש, ובעל הגוף הוא, ורק הוא, הקיים.

בניגוד לשיטה זו, הרי שר' חנוך העניך טשארנאטשפקי (בירחון "הבאר", כסלו תרצ"ב) כתב בעניין השתלת שחלות שיתכן שישנן שתי אמהות¹⁷. על פי דבריו יש מקום לשוב ולהסתפק גם בנדון דידן, האם יש כאן שני אנשים יחדיו בגוף אחד, וגם שני אבות לילדים שיוולדו: בעל הראש המחיה את הגוף או בעל הגוף שלו שייכים אברי הרבייה.

עירוב המינים – איש או אישה

השתלת ראש עלולה להיות אפשרית גם בעירוב בין איש ואשה, קרי: ראש של אשה וגוף גבר, או ראש גבר וגוף אשה. האם יש איסור בכך? לא ברור איזה איסור יש לייחס למעשה זה: אם נטען שיש בכך איסור "לא ילבש", האוסר על גבר איסור לנשיאת סממנים נשיים, או על אשה לשאת סממנים גבריים, הרי שכאן לא מדובר על מלבוש (ואף לא שינוי באברי רבייה) אלא באיחוי ראש זכרי בגוף שבו אברי רבייה נקביים (ולחיפך). אמנם, אם הראש הוא העיקר, וכאן טמון זהותו של האדם, הרי שיש כאן אדם בעל מין נגדי למרות הכול, ויש כאן אולי שינוי סדרי בראשית ולכל הפחות יש כאן סטייה מדרך "הישר והטוב", כל הוואה יצור מוכלל שכוזה ידעזעזע ויתחלחל, וקשה להאמין שהדבר יהיה מותר ל"ממלכת כוהנים וגוי

15. גם ר' צבי הירש פרידלינג, בירחון **הבאר** (ו, ג, סיון תרצ"א, עמ' קיא) כתב בעניין השתלת שחלות שהוולד הוא תוצר של המושלת, וללא החיות והגוף של המושלת – השחלה היא חתיכת בשר בלבד. כך גם לענייננו: ללא הראש – היה כל הגוף חתיכת בשר גרידא; אלא שניתן לומר זאת גם על הראש שאין לו קיום עצמי. מה גם שכאמור – אם מדובר על השתלת רקמות-מוח – יותר סביר לומר שבטלו רקמות אלו בגוף, ובעל הגוף קיים לפנינו.

16. כלומר: מבחינת דיני יוחסין, צאצאי מושלת הראש יהיו צאצאים של "בעל הראש" ולא של תורם הגוף, למרות שהם צאצאיו הגנטיים של בעל הגוף; ראה מאמרי המשותף עם ד"ר חנה קטן, "השתלת שחלות ואשכים", **אסיא** פא-פב, 54-68. מכל מקום, ייתכן שיש לחלק כאן בין זהות האדם, שתיקבע לפי בעל הראש, לבין זהותו לעניני ייחוס ולעניני זהותו המינית, שתלך אחרי בעל הגוף, כפי שאפרט להלן.

17. ר' חנוך העניך טשארנאטשפקי [רב בק' גאליץ], **הבאר** ז, א (כסלו תרצ"ב), סי' כב, עמ' לו-לח.

קדוש".¹⁸ מכל מקום, השאלה העקרונית נותרת במקומה.

בדיעבד, אם נעשה המעשה, וישנו ראש זכר שאוחה עם גוף נשי, יש לברר האם חל עליו/עליה איסור להינשא לזכר משום משכב-זכור או שמא אברי הרבייה (וכן הגוף) הנקביים קובעים את הזהות מחדש, ויצור מחדש זה מותר בזכר. מאידך, האם קידושיו תופסים אם יקדש אשה?¹⁹

השאלה נושקת לשאלה הלכתית אחרת – מעמדו ההלכתי של מי שעבר ניתוח להפיכת המין. בעקרון יש 3 שיטות הלכתיות:

א. מין של מי שנולד עם הגדרה מינית מסויימת, איננו ניתן **עקרונית** לשינוי הלכתי.

ב. ברמה העקרונית שינוי כזה יכול להיות מוכר אם שינוי המין נעשה באופן מושלם מבחינה ביולוגית, מצב שעדין לא מתקיים בטכנולוגיות הקיימות.

ג. גם בנתונים הקיימים, ניתוח שינוי המין מוכר הלכתית ומינו ההלכתי של המנותח משתנה.

לאור המבואר כאן, המין הביולוגי של הגוף יקבע את המין ההלכתי לפי שתי השיטות האחרונות בעוד שלדעת השיטה הראשונה, לכאורה, אם זהות האדם היא זהותו של בעל המוח, אזי למרות "שינוי המין" שנעשה בהשתלת גוף של בעל מין אחר, זהותו המינית של בעל המוח תישאר, מבחינה הלכתית, כשהייתה.

אלא שלכאורה גם לשיטה הראשונה, שמין האדם אינו ניתן עקרונית לשינוי, יש מקום לומר שכאשר כל גופו של האדם (מלבד ראשו) הוא גוף אשה ממש, שנולדה כנקבה, מינו אכן משתנה, שהרי גם גוף האשה התורמת לא יכול להשתנות מבחינה **עקרונית**, והיא איננה יכולה להפוך לגבר. יתירה מכך, אף אם הראש "שולט על הגוף" – הרי "אין מלך ללא עם", והוא יכול רק לעבוד עם הנתונים הקיימים בגופו, ולא לקבוע עובדות **הסותרות** את זהות הגוף מלידה. לפי זה, ייתכן שיש לחלק ולומר שמצד אחד זהות **האדם** תקבע לפי בעל הראש, שהרי שם זיכרונותיו ושם מרוכזת "מהות" האדם, ומאידך – זהותו **המינית** תקבע לפי בעל-הגוף, שנולד כנקבה גמורה.

כאשר מדובר ב**רקמות** מוח של זכר שהושתלו בראש אשה – אף הראש עצמו ורקמות המוח הנותרים הם של אשה, ובהם לא חל שינוי, אלא שהושתלו רקמות מוח בהם האדם "מזהה" את עצמו. לכאורה, מתקיים כאן

18. וראה רמב"ם, הל' מאכולות אסורות, יז, כט-ל, ועל פי זה ייתכן שיש בכך משום בל תשקצו, או לפחות איסור דרבנן.

19. ראה **אנציקלופדיה הלכתית רפואית** (מהדורה חדשה תשס"ו) כרך ה ערך "נתוחים", ערך משנה: ניתוח להפיכת המין, עמ' 684-699 ובמקורות המובאים בהע' 86 ו-87 שם.

"בטלה ילדה בזקנה" ורקמות מוח של התורם בטלות מול הגוף והראש של האשה. עקרונית ניתן לומר שאשה זו דומה לאשה שעברה תאונה שלאחריה היה נזק מוחי והיא לא זוכרת דברים שונים ואף מתנהגת אחרת, אשה זו תוכל להינשא לזכר כפי שיכולה הייתה קודם הניתוח (אף אם היא חושבת שהיא הגבר שתורם לה רקמות מוח מסוימים). יתירה מכך, אף אם נראה חשיבות רבה ברקמות מוח אלו כמזהים את האדם ואת מהותו – מאיזה טעם יש איסור לאדם הזוכר את עברו (בגוף אחר) כאיש להינשא לזכר, כאשר כל גופו (גם ראשו!) נשי? הרי זה דומה לנשמת זכר שהתגלגלה בגלגול אחר לגוף של נקבה, בעוד שהמלאך הממונה על השכחה לא מילא את תפקידו, והיא זוכרת את עברה. האם חל עליה איסור להינשא?!

שאלות נלוות לעניין מין האדם תהיינה חיוב המצוות כאיש או כאשה, צירוף למניין, קדימות לעניין פדיון שבויים והצלת חיים, ועוד.

הרכבת יהודי וגוי

האם מותר לערב ראש יהודי עם גוף גוי, ולהיפך? לכאורה הדבר דומה לכל השתלה שעובר אדם, פעמים גוי מקבל כבד מיהודי, לפעמים יהודי מקבל כליה מגוי. אלא שכאן מעורבים גם אברי הרבייה, האם זרע זה – זרע ישראל הוא? לכאורה הדבר תלוי בשאלת הזהות לעיל, ועל פי דברי בעל ה"תניא", וכן לפי לימוד שו"ת אבן יקרה מסוגיית "ילדה שסיבכה בזקנה" לעניין השתלת שחלות, יש לומר גם בענייננו שהראש הוא העיקר והגוף בטל אליו, ואין כאן זרע גוי כלל (כאשר הגוי הוא תורם הגוף), כי מעתה הזרע נחשב כזרעו של בעל הראש, לו משויכת הזהות²⁰.

מעמד אשתו

להלן מקרה: גבר נשוי עבר השתלת ראש. עבר שלב בו נותק ראשו מגופו, ובאותה שנייה היה האדם מת. האם באותה שנייה הותרה אשתו לעולם, ונהייתה אלמנה? האם ייתכן מצב בו אשה היא אלמנה בשל "הפסק" בחיים, בעוד שבעלה חי וקיים? או שמא נאמר שמכיוון שהאדם חי כעת לאחר הניתוח, מתברר למפרע שלא מת. בעצם יש כאן שאלה יסודית: האם מוות הוא העדר יכולת להמשיך ולחיות ברגע נתון (ואז אפילו אם ישוב לחיים בשל מרכיב שהתווסף למשוואה – הוא יחשב כמת שחזר לחיים), או שמא מוות הוא אי-יכולת סופית לשוב לחיים, וכל עוד עוד שאדם שב לבסוף לחיים – הוא לא מת אף ברגע שחיוניותו הופסקה. במקרה זה, של ראש כרות שאוחה בגוף אחר, הסברה נוטה לומר שאכן יחשב כמת ששב לחיים, שהרי התקיים בו "פסיק רישיה ולא ימות" פשוטו כמשמעו!²¹

20. ראה בהע' 16 לעיל.

21. אך ראה הע' 13 לעיל.

-- העורך.

ייבום

מצוות ייבום היא שאם אדם נפטר ללא בנים נושא אחד מאחיו את אלמנתו ויורש את נכסיו והבן שיוולד להם ימשיך את שושלת האח שמת בלי בנים. התורה גם אפשרה לאחי המת לחלוץ לאלמנת אחיו, אם לא יחפוץ לייבמה, ולאחר החליצה מותרת היבמה להינשא לכל אדם. אף אם יוכרע הדבר בוודאות גמורה שהמושתל (בעל הראש, למשל) מת ושב לחיים, ואשתו התאלמנה, האם כאשר אין לו בנים אשתו תזדקק לייבום או חליצה? כאן גם תעלה שאלה מצמרת: האם הבעל יכול לייבם את אשתו? האם אדם שקיבל את גוף הבעל יכול לייבמה, שכן כאן יש את אברי הרבייה של הבעל והוא יכול להקים שם המת על נחלתו?

כהונה

לכאורה יש איסור על כהן לעבור תהליך זה, משום מצוות "קִדְּשְׁתוּ" (ויקרא כא, ח)²², אולי גם בשל הרתיעה שעלול דבר זה לגרום אצל אנשים. מצווה זו גם מתייחסת לשאר עם ישראל, המצווים לדאוג על שמירת כשירותו של הכהן לעבוד במקדש. בדיעבד, אם הורכב ראש כהן על גוף ישראל, לכאורה לא יוכל להעביר את הכהונה לבנו, לפי שאין בנו מזרעו של אהרן הכהן. אך יש צד לומר שבנו ייחשב ככהן, כי סוף כל סוף הגוף נגרר אחר הראש, והזרע "שייך" לו, ולזרע זה מתפשטת נשמת הכהן (כמשתמע מדברי בעל ה"תניא"). שאלת היסוד היא האם על מנת שיחשב כהן צריך הבן להיות גם המשך גנטי של אהרן מלבד היותו הלכתי "בנו" של אדם שנולד ככהן. כך גם בנוגע לזרע בית דוד.

מאידך, אם הגוף הוא של כהן בעוד הראש של ישראל – הרי יש כאן פשוטו כמשמעו זרעו של אהרן הכהן, שעליו יש להחיל קדושת כהונה. אמנם, ראינו מקרים בו האדם הוא ללא-עוררין זרעו של אהרן, כגון חלל, בו נדחה האדם מן הכהונה, אך כאן מדובר על מצב בו לא עבר גוף זה איסור שיגרור דחייה לזרעו אלא שנעשה איחוי גוף וראש להצלת חיי אדם. שוב, על פי המשתמע מבעל ה"תניא" וכן שו"ת "אבן יקרה" יש לומר שהראש הוא העיקר והגוף בטל אליו, ואין במקרה זה זרע כהן כלל, כי מעתה הזרע נחשב כזרעו של בעל הראש, לו משויכת הזהות.

לגבי העבודה במקדש, בעל הראש לא יוכל לעבוד, שכן התורה אומרת כי בעל מום פסול מלהקריב קרבן בבית המקדש: "כִּי כָל אִישׁ אֲשֶׁר בּוֹ מוֹם לֹא יִקְרַב אִישׁ עֹזֵר אוֹ פֹסֵחַ אוֹ חָרֵם אוֹ שְׂרוּעַ" (ויקרא כא, יח), ואף שאין לאדם זה מום מלבד היותו מורכב משני אנשים שונים – האברבנאל, בפירושו על התורה, ביאר שטעם פסול בעל מום הוא חילול כבוד השכינה,

22. "קִדְּשְׁתוּ כִּי אֵת לֶחֶם אֱלֹהֶיךָ הוּא מִקְרִיב קֹדֶשׁ יְהִי לָךְ כִּי קֹדֶשׁ אֲנִי ה' מִקְדָּשְׁכֶם".

שכן ראיית כהן בעל מום בעבודתו גורם לתיעוב העבודה ולגנותה בעיני הרואים, וכמו שאמר הכתוב "הקריבהו נא לפחתך"²³. כלומר, פסול בעל מום הוא מפני שהמום ניכר ונראה כגנאי בעיני בני אדם. לפי זה, מושג ראש עלול לעורר רתיעה מסויימת בקרב הרואים אותו לראשונה ושומעים את סיפורו ועל כן אולי ייפסל מלשמש בבית המקדש, בעוד שמושגת רקמות מוח לא ייפסל, כי מבחינה חיצונית אין בו פגם. אמנם, בשו"ת חוות יאיר²⁴ כתוב כי "...ידוע שרמ"ח איברים הם כסא ודמות לרמ"ח אורות עליונים ורמ"ח איברים רוחניים שבנשמה, וא"כ כל כה"ג [כי האי גוונא] הרי הכסא פגום...". לפי החוות יאיר השאלה כאן תהיה האם גוף זה כעת נחשב כגוף שלם, ואם כן הרי הוא מותר בעבודה במקדש²⁵.

מצוות פְּרוּ וְרָבוּ

לעניין מצוות "פְּרוּ וְרָבוּ", ישנן דעות שונות בפוסקים: יש הסוברים כי מצוות "פְּרוּ וְרָבוּ" תלויה במעשה ומתקיימת במעשה הביאה²⁶, יש הסוברים שאין הכרח בביצוע מעשה לשם קיום המצווה, אלא המצווה היא שיהיו לו בנים²⁷. כאשר מדובר בגבר מושגל, הרי שלדעה הראשונה – יש כאן מעשה ביאה, ולא משנה מהי זהותו כעת – האדם שהינו כעת מקיים את המצווה. השאלה היא האם מצטרף חשבון ילדיו (של בעל הראש²⁸) מלפני ההשתלה ואחריה על מנת להשלים יחדיו ולהיפטר ממצוות "פְּרוּ וְרָבוּ".

23. **דון יצחק אברבנאל**, פירוש על התורה [ויקרא], ירושלים: הוצאת ספרים בני ארבל, תשכ"ד, עמ' קכג. וכן ראה **בספר החינוך**, מצוה רע"ה, שכתב את הדברים הבאים: "משרשי המצוה לפי שרוב פעולות בני אדם רצויות אל לב רואיהם לפי חשיבות עושיהן, כי בהיות האדם חשוב במראהו וטוב במעשיו ימצא חן ושכל טוב בכל אשר יעשה בעיני כל רואיו, ואם יהי' בהפך מזה פחות בצורתו ומשונה באיבריו, ואם ישר בדרכיו, לא יאותו פעולותיו כל כך אל לב רואיו, על כן באמת ראוי להיות השליח שהכפרה תלוי' עליו איש חן יפה תואר ויפה מראה ונאה בכל דרכיו, למען יתפשו מחשבות בני איש אחריו, ומלבד זה אפשר שיש בשלימות צורתו רמז לענינים שמתוך מחשבות האדם בהן תטהר נפשו ותתעלה...".

24. ר' יאיר חיים בכרך, שו"ת **חוות יאיר**, סי' קעו.

25. ברם, אפילו אם אין כאן מום, נראה פשוט כי יש כאן פסול של "אינו שווה בזרעו של אהרן", כדברי ר' יוחנן בגמרא בבכורות: "א"ר יוחנן; דאמר קרא [ויקרא כ"א] כל איש אשר בו מום מזרע אהרן – איש ששוה בזרעו של אהרן" (בכורות מג ע"א). על פי הגמרא (שם ע"ב), "אינו שווה בזרעו של אהרן" אמנם אינו גורם לחילול העבודה שנעשתה, כפי שגורם בעל מום, אך הוא עובר בכך בעשה.

26. ראה באריכות במאמרו של הרב מרדכי הלפרין, "הזרעה מלאכותית לאחר מיתה", **בית הלל** ג, א [ט] (טבת תשס"ב), עמ' נו-נו, המביא בעניין זה את הרמב"ם הל' אישות פט"ו הל"א, ר"י בתוס' ב"ב יג ע"א, המגיה על הט"ז בריש אבה"ע סי' א ס"ק ח, ואף שו"ת **יביע אומר** ח"א – אור"ח סי' לו אות יד, ואף שו"ת **אגרות משה**, חלק אבן העזר ב, סוף סי' יח.

27. שם, עמ' נו-נו, בשם הגאון הרוגוצ'ובר, שו"ת **צפנת פענח** סי' קפה.

28. אמנם, לא שייך שהתורה תצווה על גוף ללא ראש לקיים מצוות, וגם לא על ראש ללא גוף, וממילא כאשר שני הדברים מחוברים יחד בניתוח זה – יש מקום לומר שזו יצירה חדשה מבחינת קיום המצווה.

פדיון בכור וירושתו

כאשר נולד לאדם בן בכור, יש לפדותו לאחר שלושים יום, על ידי נתינת שווי חמישה שקלים בשקל הקודש לכהן²⁹. בכור זה שיש לפדותו הוא **בכור לאמו**, כלומר: אם הוא הבן הראשון של האם יש לפדותו, אחרת – אין צורך לפדותו. וכך כותב הרמב"ם (הל' ביכורים, יא, א): "מצוות עשה לפדות כל איש מישראל בנו שהוא בכור לאמו הישראלית, שנאמר 'כל פטר רחם לי', [שמות לד, יט] ונאמר 'אך פדה תפדה את בכור האדם' [במדבר יח, טו]".

אם הולד הוא **בן ראשון לאביו** – הוא יורש כפליים מאחיו בנכסיו אביו, כדברי הכתוב: "...כי את הבכר... יכיר לתת לו פי שנים בכל אשר ימצא לו כי הוא ראשית אנו לו משפט הבכרה" (דברים כא, יז). דין ירושת בכור עלול להעלות בפנינו את השאלה הבאה: האם בן בכור של בעל הראש אשר נולד לאחר ההשתלה נחשב כבכור לאביו, אף אם היו לאביו ילדים אחרים שנולדו לפניו, משום ש"**פנים חדשות** [פשוטו כמשמעו!] – ש"ר של האבא (!) באו לכאן", או שמא אין בכך לגרום לדין בכור מחודש? או שמא יש כאן שני בכורות? לעניין פדיון הבכור לאמו – אם בעלת הגוף ילדה טרם ההשתלה, הרי שהיה הראשון פטר את הרחם, ולכאורה אין דין בכור בשני. מאידך, שמא יש לומר שילד זה הוא הראשון שפטר את הרחם הזה בעוד ראש זה מורכב בו, ועל כן הוא בכור לאמו מכל מקום?³⁰

ממזרות

מה יהיה דין הוולד שאביו הוא מושתל שחלקו (הגוף או הראש) מורכב מאדם האסור על אשה זו? האם פקע האיסור לאחר ההשתלה או שמא המשיך לחול? ואף אם פקע – האם אין הדבר גורם לממזרות כאשר אין איסור? שכן יש מי שסבר³¹ שאם אשת איש נתעברה באמבטי מזרע של אדם שאינו בעלה – הוולד ממזר, אף שאין כאן ביאת איסור. זאת, משום שלשיטתו התורה לא יצרה ממזרות משום הנאת הביאה, אלא אף ללא ביאה כלל הוולד ממזר. ברם, דברים אלו נפסלו על ידי אחרים בטענה ש"אין בהם ממש מחמת שהם נגד הראשונים ונגד הפוסקים המפורסמים אשר עליהם אנו נשענים וגם נגד

29. דבר זה נלמד מן הפסוקים הבאים: "קדש לי כל בכור פטר כל רחם בכני ישראל באדם ובבהמה לי הוא", (שמות יג, ב) "...וכל בכור אדם בכני תפדה", (שם, פס' ג) "ויהי פי הקדש פרעה לשלחנו ויהרג ה' כל בכור בארץ מצרים מבכר אדם ועד בכור בהמה על פני אנו זבח לה' כל פטר רחם הנקרים וכל בכור בכני אפדה", (שם, פס' טו). "כל פטר רחם לקל בשר... באדם ובבהמה יהיה לך אף פדה תפדה את בכור האדם... ופדיו מן חדש תפדה בערך פסח חמשת שקלים בשקל הקדש עשרים גרה הוא" (במדבר יח, טו-טז).

30. לכאורה שאלה זו דומה במידת מה למחלוקת התנאים במסכת בכורות (פרק ח משנה א) על דינה של גיורת שילדה בגיורתה ותורה וילדה לאחר גירותה, שהנולד החדש הוא "פטר רחם בישראל", (ע"ש).

31. כגון ספר **זכר לחגיגה**, חלק זכר למעשה בראשית, חגיגה יד.

השכל"³². כמו כן, יש לציין את מסקנת הרב ד"ר מרדכי הלפרין בעניין זה³³, שאין חשש ממזרות בנושא הזרעה מלאכותית, "וכבר הורה זקן, הגר"מ פיינשטיין, שדין ממזרות הוא תולדה של מעשה העבירה ולא של העירוב הזר, ולכן הולד כשר, ואין לחוש כלל לדעת החולקים", והביא שם תשובת ה"יביע אומר" (ח"ח סי' כא סוף אות ד) משנת תשל"ח: "וזכורני כי זה כעשרים שנה בהיותי יחד בבית הדין הגדול ירושלים, עם עמיתי הגרי"ש אלישיב, והגר"ב זולטי, דברנו בזה, והיה פשוט לכולנו שגם אם קבלה האשה זרע מאיש אחר וילדה, שאין הולד ממזר, מכיון שאין כאן ביאת איסור". אם כן, אפשר להסיק גם לענייננו שבמידה ואין איסור – לא תחול ממזרות.

הכשר ממזרים ופסולי חיתון

בעקבות שאלת קביעת אבהות תעלה שאלה נוספת – שאלת הכשרת צאצא עתידי של הפסול לבוא בקהל שראשו, גופו או חלקים ממוחו היו מעורבים בהשתלה זו. למשל: ממזר, שראשו הורכב על גוף ישראל, בא על אשה ואחרי תשעה חודשים נולד ילד, האם הולד ממזר או כשר?

השיקולים האפשריים להכשרת בן זה:

1. אדם זה לא היה יכול להוליד עם אברי הרבייה של האחר עד להשתלה, ויש כאן הרבה יותר מאשר "פנים חדשות באו לכאן", אלא יצירה חדשה.
2. ייחוס ההורות לאב הפסול יהווה שיקול נוסף בעניין זה – אם הולד מיוחס אליו – האם יש פה זיקה שתפסול אותו לעניין ביאה בקהל?
3. סוף כל סוף זרע זה בא מאברי רבייה "כשרים".
4. אם יסתבר שהגוף הוא בעל "מהות" גם כן בגוף זה – מדובר בפועל ב"זה וזה גורם", (ראש מחד וגוף מאידך) והשאלה תהיה האם כלל זה שייך לאיסורי עריות, והאם יפסק במצב כזה ש"זה וזה גורם" מותר.

זכויות קנייניות ואחריות על נזקים עבירות

האם קנייניו של האדם (בעל הראש, למשל) ממשיכים להיות שלו לאחר ההשתלה? האם ברגע שהופרד ראשו מגופו ירשוהו קרוביו והוא שב לעולם ערום מנכסיו, או שמא במקום שהוא קיים – אין אחר יכול לתפוס את רכושו? לעניין אחריות על נזקים ועבירות – לכאורה, אם זכויותיו הקנייניות של האדם עברו לידי ילדיו, לכאורה גם חובותיו פקעו ממנו; ואם לאו – לאו.

32. כך דברי ר' אלטר יחיאל נבנצל, **מנחת יחיאל**, ח"ג, סטניסלבוב, ה'תרצ"ט, סי' מז, אות א, עמ' 55-56, המתפלא על דברי ה"זכר לחגיגה" שחולק על גדולי הראשונים "שהסכימו שדבר פשוט הוא שהולד כשר... שהולד שנולד מאמבטי מתייחס אחר בעל הזרע, ואסור לו לישא אחותו בת האיש הזה שהוא אבי' ממש...", ומסיים "ודברי הספר זכר לחגיגה אין בהם ממש מחמת שהם נגד הראשונים ונגד הפוסקים המפורסמים אשר עליהם אנו נשענים וגם נגד השכל".

33. במאמרו "הזרעה מלאכותית לאחר מיתה – איסור והיתר", **אסיא** עז-עח (טבת תשס"ו), עמ' 121.

עדות על מעשה שקדם להשתלה

כאשר בעל הראש (או רקמות המוח) היה עד לדבר כל-שהוא טרם ההשתלה, ובהנחה שההשתלה לא פגעה בכושר זכרוננו או בתפיסתו, ישנו צד שהוא יכול להעיד, שכן הראש/המוח מעיד בין כה וכה על מה שראה, אף אם היה הפסק של "מוות" בין דקה בין כריתת הראש או רקמות-המוח לבין השתלתו מחדש.

נדירים

לא ברור האם אדם הנודר הנאה מבעל הגוף או הראש (או שמא אף משניהם) יהיה מותר בהנאה מן הגוף המורכב אם לאו; במידה מסוימת עניין זה תלוי בשאלת הזהות.

חייבי מיתה בסייף

ההורג את חברו מיתתו בסייף, וזוהי מיתת הרג, כמו שכתב הרמב"ם בהל' רוצח ושמירת הנפש (פ"א, ה"א):

"כל הורג נפש בן אדם עובר בלא תעשה שנאמר לא תרצח. ואם רצח בזדון בפני עדים מיתתו בסייף שנאמר נקם ינקם. מפי השמועה למדו שזו מיתת סייף..."³⁴.

האם ניתן לבצע באדם זה מיתה בסייף על ידי כריתת ראשו ואחר כך לחבר את ראשו מחדש לגופו המקורי? האם במיתה זו כופר עווננו, או שמא מיתתו צריכה להיות סופית?³⁵

שחיטת בהמה

ברומה לשאלה הנ"ל, יש לברר האם בהמה שנשחטה כהלכה ולאחר מכן חובר ראשה לגופה מחדש, נחשבת כשחוטת ועומדת. לכאורה, לא היא דבר זה גרוע מבן-פקועה שמדאורייתא אינו צריך שחיטה. מכל מקום, גם כאן, כמו בבן-פקועה, יהיה צורך בשחיטה מדרבנן, משום מראית-עין.

ג. סיכום

בדפים אלו הצגנו שאלות הלכתיות שונות הנוגעות לנושא השתלת רקמות מוח והשתלת ראש. הנושא עדיין תיאורטי, אך הוא נוגע בנקודות הכי רגישות וחשובות. יש לברר את הנושאים מבעוד מועד, על מנת להבין היכן טמונה זהות האדם על פי תורתנו.

34. מקור הדברים מסנהדרין נב ע"ב.

35. בשנה שעברה התחוללה סערה תקשורתית בארץ בשל השתלות שהתבצעו בסין, כאשר התברר שמקור האיברים המושתלים מאסירים הנדונים למוות. סערה דומה עלולה להתחולל כאשר תתבצע השתלה בגוף הנדון למיתה בסייף בבית-דין. האם מעשה כזה מותר? לכאורה יש צורך ברשות הנפטר טרם מותו, לכל הפחות כדי להימנע מביוזי כבודו.